MIOARA AVRAM

O LEXICOGRAFĂ DE NEUITAT: LIA PUŞCARIU MANOILESCU (1907 – 1965)*

Este, desigur, o îndrăzneală din partea mea să încerc acest portret-medalion cu o bază documentară fatalmente săracă, în orice caz mai săracă decât cea de care dispun membrii familiei şi unii clujeni[1] sau brăneni. Îmi asum riscul unei schiţe incomplete divulgând care a fost substratul opţiunii mele pentru acest subiect. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” din Bucureşti, în care lucrez de cinci decenii şi în care a lucrat un timp – vai, prea scurt – şi Lia Puşcariu Manoilescu, şi-a sărbătorit de curând 50 de ani de existenţă şi cu acest prilej am putut constata cât de greu a fost să se reconstituie istoria lui (concretizată până la urmă într-o carte[2]). Când, la întâlnirea colegială a foştilor şi actualilor lui membri, directorul de astăzi al institutului a întrebat câţi dintre cei prezenţi au cunoscut-o pe o fostă colaboratoare (Rodica Roiu) omisă din lista dată în volum, am văzut doar trei-patru mâini ridicate şi am avut revelaţia faptului că prin împuţinarea inevitabilă a celor de vârsta mea dispare şi amintirea unor înaintaşi. Ca una care am cunoscut-o pe Lia Puşcariu Manoilescu la începutul activităţii mele în institutul menţionat, am simţit că am datoria de a consemna mult-puţinul pe care îl ştiu despre ea. La acest sentiment puternic de datorie a contribuit şi amintirea dureroasă a ceremoniei de înmormântare a ei (în iunie 1965, la cimitirul bucureştean Bellu), la care am

---

* Comunicare prezentată la ediţia a III-a a Întâlnirilor ştiinţifice „Sextil Puşcariu”, Bran, iunie 1999, cu titlul *O fiică a Branului.* În introducere explicam adecvarea epitetului din titlu pentru o persoană care nu s-a născut în localitatea respectivă prin faptul că, în ciuda locului diferit al naşterii şi a domiciliilor succesive diferite (Cernăuţi, Cluj, Bucureşti), Lia Puşcariu Manoilescu aparţine Branului atât prin descendenţă şi ataşament, cât şi prin timpul petrecut acolo în perioade diferite ca dimensiuni şi, mai ales, ca atmosferă (căci, dacă în prima jumătate a vieţii Branul a fost pentru ea un spaţiu de vacanţă, o oază de agrement şi de „încărcare a bateriilor”, mai târziu el i-a fost şi un necesar adăpost) şi, în consecinţă, nu i se poate spune nici măcar fiică adoptivă, fiind fiică de drept.

[1] După ce am ţinut comunicarea, am aflat că la ediţia I a aceloraşi manifestări fuseseră prezentate două comunicări despre Lia Puşcariu Manoilescu, rămase nepublicate, şi cărora le cunosc şi acum numai autoarele şi titlurile: Elena Comşulea, *Personalităţi ale lexicografiei româneşti: Lia Manoilescu Puşcariu. Din corespondenţa de la Bran,* şi Sabina Teiuş, *Personalităţi ale lexicografiei româneşti; Lia Manoilescu Puşcariu. Concepţia lexicografică;* vezi Elisabeta Faiciuc, *Sextil Puşcariu (1877 – 1948). Biobibliografie,* Cluj-Napoca, 1998, p. CIV. Sper ca apariţia articolului de faţă să le stimuleze şi pe autoarele citate să dea publicităţii textele lor.

[2] Academia Română, *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” din Bucureşti. 50 de ani de existenţă (1949 – 1999),* coordonatori Mioara Avram, Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, Bucureşti, 1999.

DACOROMANIA, serie nouă, III–IV, 1998–1999, Cluj-Napoca, p. 191-200

participat şi la care nu a vorbit nimeni dintre foştii colegi sau şefi aflaţi de faţă; evocarea mea vrea să fie deci şi o târzie reparaţie morală.

Tăcerea care s-a aşternut asupra numelui Liei Puşcariu Manoilescu nu este singura nedreptate de care au avut parte în regimul comunist membrii lingvişti – din trei generaţii – ai familiei Puşcariu. Capul de serie, marele savant Sextil Puşcariu, n-a apucat să sufere în viaţă efectele nedreptăţilor, care s-au abătut timp de decenii asupra circulaţiei operelor sale, pentru ca, treptat, să fie „reconsiderat", iniţial cu paşi timizi şi aproape clandestini, până la recunoaşterea deplină de după 1989 (care a culminat cu manifestarea de la Cluj din 1998[3]). Nepoata lui, Magdalena Vulpe, a suferit direct, de la o vârstă fragedă, povara originii sociale „nesănătoase", dar a avut avantajul vârstei pentru a ajunge să trăiască recunoaşterea meritelor ilustrului ei bunic şi ale ei proprii. Într-un fel, cea mai nedreptăţită de soartă, mai bine zis de istorie, a fost fiica lui Sextil Puşcariu, Lia, care a suferit şi personal, ca fiică şi soţie, şi a trăit în plus nedreptăţile făcute la adresa memoriei părintelui şi la adresa carierei fiicei sale, iar ce e mai trist e că în privinţa ei s-ar părea că nu e posibilă recuperarea pentru istoria lingvisticii româneşti, dat fiind că împrejurările nu i-au permis să lase o „operă".

Şi totuşi... Istoria lexicografiei româneşti nu poate continua să ignore numele Liei Puşcariu Manoilescu, căreia trebuie să i se recunoască faptul de a fi fost principala îndrumătoare a lexicografilor bucureşteni din anii 1948 – 1952, cea care, transmiţând experienţa şcolii clujene, a stat la baza formării unei şcoli lexicografice bucureştene. Din păcate, în nici o lucrare despre istoria lexicografiei româneşti, în general[4], sau specială, despre munca la marele dicţionar academic al limbii române (DA/DLR)[5], în continuarea părţii conduse de Sextil Puşcariu, nu i se aminteşte numele, care poate fi ghicit numai de iniţiaţi din referirile anonime la „puţini specialişti foşti colaboratori în echipa lui Sextil Puşcariu"[6]; până şi în recentul volum colectiv cu istoria Institutului de Lingvistică din Bucureşti[7] ea este pomenită, în treacăt, doar în expunerea globală datorată directorului acestui institut (p. 36), nu şi în cea particulară, a sectorului de lexicologie şi lexicografie, deşi, cu cinci ani în urmă, eu personal o menţionasem drept unul dintre cei doi maeştri care „au ctitorit lexicografia bucureşteană"[8]. Tocmai de aceea este necesar să se reconstituie adevărul despre rolul său prin memoria unor martori contemporani.

Am fost un asemenea martor care ştie că în momentul când Iorgu Iordan – care avea o experienţă lexicografică limitată a colaborării la DA, litera *I* (de

---

[3] Vezi actele Colocviului Internaţional „Sextil Puşcariu" în StUBB Philologia, XLIV, 1999, nr. 1 – 2.

[4] Vezi Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, II. *De la 1880 până astăzi,* Bucureşti, 1969.

[5] Vezi articolul lui Ion Coteanu din LR, VIII, 1959, nr. 4, şi articolele lui Iorgu Iordan şi Mircea Seche din LR, XIII, 1964, nr. 4.

[6] Cf. şi formula „doi specialişti din vechea gardă a Dicţionarului" la V. Cheresteşiu, *Să întocmim un dicţionar ştiinţific al limbii române,* în SCL, III, 1952, p. 27.

[7] Citat în nota 2.

[8] Mioara Avram, *Ctitori şi maeştri,* în LR, XLIII, 1994, nr. 11 – 12, p. 513-514.

fapt, *Î)*[9] – a preluat, în 1948, conducerea „Comisiei Dicționarului”, integrată curând în Institutul de Lingvistică nou înființat la 1 ianuarie 1949, el s-a bazat pe doi foşti membri ai echipei Sextil Puşcariu: pe bătrânul Theodor Capidan (fost redactor al literelor *F – L* în cea mai mare parte) şi pe mai tânăra, dar competenta şi eficienta Lia Puşcariu Manoilescu, care participase aparent puțin la redactare (în volumul cu litera *C,* publicat în 1940, apare ca redactor al articolelor consacrate substantivului *cuget* şi verbului *a culca,* împreună cu familiile de cuvinte ale acestora[10]; contribuții ulterioare la literele publicate până în 1949, *J – Lojniță, D – De,* şi la cele nepublicate în acea formă au rămas anonime), dar care crescuse în preajma dicționarului condus de tatăl său. O mărturie cu greutate mai mare decât a celei depuse de mine este mărturia lui Iorgu Iordan însuşi din *Memorii*[11], exprimată aproape în aceiaşi termeni: „Singurii lingvişti români inițiați în munca lexicografică şi care puteau, în condițiile date, să lucreze la dicționar şi să învețe pe alții erau Theodor Capidan, fost membru titular al Academiei Române şi redactor vreme îndelungată în echipa veche, şi Lia Puşcariu, fiica fostului redactor responsabil. De la ei au învățat această meserie [...] primii redactori, recrutați cum s-a putut în acele împrejurări. Au venit, din proprie inițiativă, oameni cu formație universitară, dar cu preocupări foarte diferite, să se angajeze la această muncă, toți din cauză că nu puteau găsi, cel puțin pentru moment, altă întrebuințare. Printre ei, şi Demonstene Botez, care era totuşi avocat [...]”. La această sumară, dar esențială notație referitoare la persoana în discuție sunt în măsură să fac anumite completări şi precizări. Lia Puşcariu Manoilescu a ținut adevărate seminarii/cursuri practice de inițiere în lexicografie a numeroşilor colaboratori permanenți sau ocazionali angajați pentru reluarea şi continuarea dicționarului academic, printre discipolii săi figurând nu numai filologi începători, ci şi doctori în filologie, profesori universitari ca Mihai Isbăşescu, Dimitrie Marmeliuc sau Ion Şiadbei; menționez că de la ea au deprins meseria viitorii conducători ai DLR Ion Coteanu şi Mircea Seche. Ea a fost până în teribila vară a anului 1952, când lucrările la DA au fost brutal sistate, instanța supremă de decizie în concepția şi tehnica redactării la acest dicționar, având rangul de revizor, în fapt revizor-şef sau expert supervizor.

Am conoscut-o în 1950, când, ca studentă, am intrat pentru întâia oară în marea sală de lucru şi de bibliotecă uzuală de la etajul clădirii din str. Spătarului nr. 12, unde era pe atunci modestul sediu al Institutului de Lingvistică din Bucureşti. Deşi în primul an nu am lucrat şi eu la dicționar, am putut constata de câtă considerație se bucura, recunoscându-i-se autoritatea incontestabilă. Articolelor redactate sau revizuite de Lia Puşcariu Manoilescu li se găseau eventual unele greşeli ideologice, dacă tolera citate neagreate în epocă (din cauza conținutului lor sau a autorului textului respectiv) – şi,

[9] În prefața lui S. Puşcariu la DA II, partea I, *F – I,* Bucureşti, 1934, p. 1, este specificat printre cei trei profesori universitari care „vremelnic şi în mod incidental au mai făcut redacția primă”: „Cuvintele *ÎNCĂ* şi o parte a celor începătoare cu *ÎNSI-* şi *ÎNSU-,* în total 16 coloane”.

[10] Vezi prefața lui S. Puşcariu la acest volum, p. I.

[11] Vol. al III-lea, Bucureşti, 1979, p. 137-138.

într-adevăr, am asistat la asemenea şedinţe de analiză critică „tovărăşească” –, dar nimeni, nici măcar un academician profesor din conducerea institutului, nu le aducea modificări în privinţa organizării semantice, a definiţiilor şi a acribiei ştiinţifice.

În 1951, când am început şi eu să lucrez, pentru scurtă vreme, la DA, am primit, la rândul meu, alături de alţi tineri, de la Lia Puşcariu Manoilescu lecţii generoase şi temeinice de iniţiere în lexicografie şi apoi am beneficiat, de asemenea, de riguroasa verificare efectuată de aceeaşi a primelor noastre încercări de aplicare în practică a celor învăţate. Fiind începători, ni s-a repartizat o operaţie mai uşoară, intitulată „introducerea [în vechea redactare] de citate şi sensuri noi” şi, prin nu ştiu ce capriciu al memoriei, îmi amintesc de emoţiile pe care le-am avut la validarea contribuţiilor mele la numai două articole de dicţionar: introducerea compusului *anemonă de mare* „actinie” (pe baza unui citat din versurile lui M. Beniuc) la articolul *anemonă* şi a substantivului *internaţională* la articolul *internaţional, -ă* adj.; am fost impresionată de atenţia cu care le citise şi de pertinenţa observaţiilor la obiect pe care mi le-a făcut cu scrisul ei fin, în creion, şi cu vorba ei binevoitoare, dar fermă, căci observaţiile-corecturi au fost însoţite de explicaţii în prelungirea lecţiilor anterioare. Într-un colectiv majoritar feminin, deşi adesea predispus la pauze pentru conversaţii neprofesionale, Lia Puşcariu Manoilescu se distingea prin ritmul de muncă neîntrerupt decât de cei care o deranjau ca să-i ceară ajutorul. Şi în această situaţie erau nu numai tinerii învăţăcei, ucenici de drept, ci şi colaboratori mai în vârstă şi cu pretenţii, cu grade egale sau chiar superioare celei căreia i se adresau pentru consultaţii. Îmi amintesc de respectul evident cu care era înconjurată, de exemplu, de adevărate doamne ca Ana Canarache, Florica Ficşinescu, Gherghina Haneş-Ghibănescu, Georgeta Ianovici, Iulia Manoliu, Rodica Roiu, Florenţa Sădeanu, Maria Turdeanu sau de profesorii Th. Capidan (fost academician, exclus în 1948) ori Gh. Dem. Teodorescu (zis Ghedemuţă, fiul marelui folclorist) şi parcă o văd lucrând cu spor, tăcută şi veşnic serioasă, în locul său din colţul lungii mese comune, la care nu avea decât un sertar pentru uz propriu.

În vara anului 1952, întreaga conducere a Institutului de Lingvistică, alcătuită din profesorii membri ai Academiei Iorgu Iordan, director, Alexandru Graur şi Alexandru Rosetti, directori adjuncţi, a fost înlăturată, fiind acuzată, între altele, de greşita politică de cadre[12], recte de angajarea unor colaboratori „duşmani ai regimului”, iar noua conducere instalată, din care făcea parte şi un discipol al lui S. Puşcariu, s-a debarasat rapid de aceştia. Nu ştiu pentru ce a suferit atunci mai mult Lia Puşcariu Manoilescu: pentru că a fost dată afară imediat, fără un preaviz măcar, sau pentru că simultan, după o celebră „dezbatere” tensionată în Aula Academiei[13], s-a decis sistarea lucrărilor la marele dicţionar academic, opera de

[12] Vezi, de exemplu, SCL, III, 1952, p. 27 şi 69, şi Referatul „strict confidenţial” al lui Leonte Răutu reprodus în *lucr. cit.* la nota 2.

[13] Vezi *Dezbaterile privitoare la Dicţionarul limbii române,* în SCL, III, 1952, p. 7-87, reproduse parţial în lucrarea citată în nota 2, şi impresionantele mărturii ale lui Iorgu Iordan, *Memorii,* vol. III, p. 108-109.

căpetenie a tatălui său şi a sa personală. Îmi amintesc că în acele zile de teroare am văzut multe persoane – şi nu numai femei – ieşind congestionate sau/şi înlăcrimate, dintr-o mică încăpere transformată în birou inchizitorial, de la discuția cu noii directori în care li se hotărâse soarta ori numai de la şedința cu pricina (care fusese un adevărat proces public), dar că pe „doamna Puşcariu” – cum îi spunea toată lumea – nu am văzut-o plângând sau manifestându-şi indignarea: şi-a strâns în tăcere uneltele de scris din sertarul care îi aparținuse şi a plecat luându-şi cu demnitate rămas-bun de la cei care încercau să-şi exprime compasiunea. Nu credea şi nu credeam că i se va mai permite vreodată, de forurile comuniste, să se întoarcă în familia Institutului de Lingvistică. I s-a permis totuşi, după câțiva ani, în 1956, când se pregătea reluarea lucrărilor la dicționarul în cauză şi se simțea iar nevoia stringentă a experienței sale unice: minunea a durat puțin, căci, după ce au fost elaborate, cu contribuția sa substanțială, noile norme de redactare pentru DLR, s-a redescoperit natura necorespunzătoare politic a dosarului său de cadre şi la 1 octombrie 1958 a fost din nou îndepărtată din institut şi de opera în care pusese atâta suflet. De data aceasta pleca pentru totdeauna. Iorgu Iordan, revenit la conducerea institutului şi a dicționarului, a reuşit să-i readucă pe unii foşti colaboratori, dar nu a reuşit să o salveze de la epurare pe Lia Puşcariu Manoilescu.

Scoasă din „câmpul muncii” – ceea ce în 1952 însemna nu numai pierderea remunerației necesare traiului zilnic al ei şi al fiicei sale, ci şi pierderea dreptului la cartelele de pâine şi de alte produse alimentare indispensabile, consecință, poate, mai gravă –, Lia Puşcariu Manoilescu a îndurat cu resemnare aceste lovituri repetate şi a supraviețuit prin orientarea spre munci în care îşi putea utiliza atuul constituit de cunoaşterea perfectă a limbii germane: traducerea de literatură/documentație tehnică, de care era mare nevoie în epocă şi ca atare se trecea peste dosarele negative ale traducătorilor (rămaşi anonimi, bineînțeles), şi lecții particulare. Mai mult, limba germană i-a înlesnit şi reluarea legăturii cu Institutul de Lingvistică, fără a reveni propriu-zis în el, prin antrenarea sa într-o activitate lexicografică bilingvă patronată de institut, dar realizată cu colaboratori externi, pentru care nu se impunea avizul de cadre; astfel, numele Liei Puşcariu a putut apărea, din păcate post-mortem, în chenar de doliu, ca membră, alături de alte două persoane, a comisiei de revizie finală la marele *Dicționar german-român,* Bucureşti, 1966, coordonat de Mihai Isbăşescu şi Maria Iliescu[14].

În ipostaza de profesoară particulară de limba germană, o revăzusem pe Lia Puşcariu Manoilescu în 1955 – 1956, când m-am numărat eu însămi, împreună cu soțul meu, Andrei Avram, printre elevii săi la această limbă. Amândoi aveam oarecare cunoştințe de limba germană din liceul de pe vremuri, dar în Lia Puşcariu Manoilescu am găsit profesoara ideală pentru ce ne trebuia nouă: familiarizarea cu limbajul ştiințific de specialitate, cu terminologia lingvistică. Neuitate mi-au rămas lecțiile intime din strâmta şi înghesuita sa locuință aflată în Intrarea Țambalului

[14] Ediția a II-a, Bucureşti, 1988.

(din Bulevardul pe atunci 1 Mai, fost Filantropiei şi actualmente Ion Mihalache), în care am citit şi comentat cu profesoara noastră cartea lui W. Meyer-Lübke *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft,* în original, fireşte, pe un exemplar al lui S. Puşcariu. Am putut aprecia atunci nu numai calităţile ei didactice (măiestria şi siguranţa predării) şi ştiinţifice (profunzimea observaţiilor de conţinut), ci şi aspecte ale trăsăturilor ei morale: marea tărie de caracter, care n-a fost o surpriză având în vedere comportarea sa din 1952, amintită anterior, ci şi, autentică surpriză, sociabilitatea şi chiar umorul. Poate că în atitudinea deschisă/neinhibată faţă de noi a jucat un rol originea ardelenească a soţului meu, dublată de înrudirea lui cu prieteni ai ei din tinereţe, sau/şi împrejurarea că mă ştia pe mine însămi fiică de deţinuţi politici, ceea ce îi inspira încredere; cert este că Lia Puşcariu Manoilescu mi s-a arătat într-o lumină nouă ca om. Când, peste ani, am citit descrierea lui Sextil Puşcariu a „caracteristicilor Puşcăreştilor", am înţeles că tăria sufletească şi echilibrul, calmul în faţa unor „piedici neaşteptate" nu sunt numai apanajul bărbaţilor din acest neam, care ar captiva femeile „prin curajul şi purtarea lor cavalerească" pentru că le oferă „un scut sigur"[15], ci şi calităţi ale femeilor din acelaşi neam, căci Lia Puşcariu Manoilescu a trebuit să se descurce fără un asemenea scut tocmai când ar fi avut mai mare nevoie şi să fie singură un scut pentru fiica ei. În ce priveşte umorul – considerat şi el de tatăl ei o caracteristică a Puşcăreştilor, „a căror bogăţie e adesea umorul lor şi voia bună, care nu-i părăseşte nici în cele mai grele situaţii"[16] –, îmi amintesc, ca notă generală, fina ironizare din interior, cu simpatie, a unor ardelenisme de limbă sau de comportare şi, ca detaliu concret, zicala definitorie pentru ardeleni, pe care am auzit-o atunci prima oară, „Nu-i pasăre ca porcul şi floare ca curechiul".

Printre caracteristicile Puşcăreştilor, Sextil Puşcariu menţionează şi „dragostea mare şi statornică [a părinţilor] faţă de copii"[17]. Şi această trăsătură se confirmă din plin la relaţiile dintre Lia Puşcariu Manoilescu şi unica ei fiică rămasă în viaţă (după pierderea timpurie a celei mai mari), singura fiinţă pentru care tremura la propriu – la bine şi la rău –, fiind în stare să-şi piardă calmul poverbial dacă aceasta era în pericol. S. Puşcariu nu pomeneşte nimic despre o trăsătură complementară: dragostea faţă de părinţi a copiilor din neamul său. Nu ştiu în ce măsură această trăsătură se verifică la tot neamul, dar Lia Puşcariu Manoilescu a ilustrat-o prin excelenţă, în fapte şi nu în vorbe: a fost o colaboratoare de nădejde a tatălui său în perioada lui activă, un sprijin moral în ultimii ani, trişti, ai vieţii acestuia şi o fidelă păstrătoare a moştenirii lui ştiinţifice, pe care a apărat-o şi s-a străduit să o valorifice cu un devotament filial şi o competenţă profesională inegalabile. Nu e locul să insist aici asupra avatarurilor, cunoscute acum, ale

[15] În *Spiţa unui neam din Ardeal,* ediţie, note şi glosar de Magdalena Vulpe, Cluj, 1998, p. 136-137.

[16] *Ibidem,* p. 142.

[17] *Ibidem,* p. 141.

publicării volumului al II-lea, *Rostirea,* din lucrarea capitală a lui Sextil Puşcariu *Limba română,* volum apărut în 1959 într-o ediţie confidenţială „pentru uz intern”[18]. Trebuie să menţionez însă că primirea pentru erată a exemplarului-semnal din acest volum a însemnat o nouă lovitură pentru Lia Puşcariu Manoilescu: numele ei, care se îngrijise în toate operaţiile editării (colaţionarea manuscriselor existente, completarea bibliografiei şi a listei de „Abreviaţiuni”, patru rânduri de corecturi) şi alcătuise, cu trei ajutoare instruite de ea[19], „uriaşul indice”, nu mai apărea nici ca îngrijitoare de ediţie şi nici ca autoare a indicelui[20]. I-a fost dat deci să-şi îndeplinească în anonimat până şi îndatoririle de fiică şi executoare testamentară, dar asta n-a descurajat-o şi n-a oprit-o de a lupta până la moarte, prin memorii către Academie, pentru reeditarea lucrării[21]. Ceea ce nu a reuşit direct atunci a reuşit indirect prin realizările în acest sens ale fiicei sale, căreia i-a transmis arhiva şi misiunea sacră de a o aduce în circuitul ştiinţific, publicând manuscrisele pregătite de autor pentru tipar.

Despre primii 43 de ani, dintre 1907 (data naşterii, la Cernăuţi) şi 1950, ai vieţii Liei Puşcariu Manoilescu nu pot furniza mărturii personale. Îmi dau seama acum că atunci când am cunoscut-o avea doar 43 de ani, deşi o credeam mult mai în vârstă, poate datorită sobrietăţii exterioare sau pentru că reprezenta pentru mine o altă lume, o altă epocă.

Informaţiile despre copilărie şi adolescenţă se datorează lui Sextil Puşcariu şi sunt consemnate în volumul său postum *Memorii*[22], provenind din scrisorile către soţia sa şi din fragmente de jurnal. Ele demonstrează, în primul rând, acea dragoste de copii relevată de S. Puşcariu ca trăsătură caracteristică a Puşcăreştilor; această dragoste se reflectă şi lingvistic în varietatea numelor prin care este desemnată Lia Puşcariu în textele tatălui său: pe lângă numele oficiale *Lia* – care apare mai ales la vârstele mai mari sau în contexte neutre –, el foloseşte diverse diminutive/ hipocoristice (*Liţchi,* p. 43, 204, 592/*Liţki,* p. 46, *Lilibuţ,* p. 135, *Liuţa,* p. 366), epitetele metaforice *Păpădia* (p. 101, 139, 234, supranume specific motivat prin comparaţia explicită „Lia noastră scumpă [...] blondă ca o păpădie” p. 724) şi *Piţcăloi,* p. 135/*Piţigoi,* p. 264 (acestea, denumiri la plural, incluzându-l şi pe fratele ei, Radu, individualizat de obicei prin porecla *Honţi),* ca şi expresivul nume onomatopeic *Pipiri* (p. 264) sau enigmatica denumire (poreclă?) *Fizna* (p. 44). Această onomastică deosebit de bogată trădează deopotrivă fantezia şi duioşia părintelui, ultima exprimată şi prin diferite caracterizări/descrieri ale portretului fizic şi moral al fiicei sale: „Lilibuţ cu obrăjorul ei de îngeraş” (p. 135), „glasul plin de bunătate şi dragoste al fiicei mele” (p. 482), „Liţchi cu ochii strălucitori”

[18] Vezi Magdalena Vulpe, *Notă asupra ediţiei,* în noua ediţie, din 1994, a acestui volum, precum şi articolele scrise de P. Ţugui, în LL, 1996, nr. 2, p. 91-100, şi 1998, nr. 1, p. 26-30, şi de Magdalena Vulpe, în LL, 1997, nr. 1, p. 49.

[19] Elena Carabulea, Magdalena Popescu-Marin şi Magdalena Vulpe.

[20] Vezi lucrările citate în nota 18.

[21] *Ibidem.*

[22] Ediţie de Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1978.

(p. 592). Dintre diversele caracterizări făcute de S. Puşcariu câteva merită o atenţie specială, fie prin natura lor surprinzătoare faţă de evoluţia ulterioară a Liei Puşcariu (astfel, prima menţiune, dintr-o scrisoare de pe frontul italian al primului război mondial, o numeşte pe această viitoare întruchipare a hărniciei „Liţchi, *leneşotca* tatii", dat fiind că „se scoală mai târziu" – p. 43, iar o însemnare ceva mai târzie o descrie drept „grăsuţă ca un purcel" – p. 724, în contrast cu silueta de la maturitate), fie, dimpotrivă, prin exactitatea sesizării unor trăsături confirmate în timp; din această ultimă categorie fac parte o portretizare timpurie ca „Lia, fetiţa mea graţioasă şi drăgăstoasă, inteligentă şi vioaie ca o veveriţă" (p. 242) şi altele ulterioare ca „Lia are spiritul scânteietor care prinde imediat esenţa şi dezleagă jucându-se greutăţile unei chestiuni nouă. [...] Lia, cu bunătatea ei şi sinceritatea gândului, este de o armonie sufletească perfectă. Sănătoşi să-mi fie puişorii, căci sunt sigur că [...] vor ieşi oameni la locul lor" (p. 510) sau „Lia, cu care ne potrivim la pas, la gustarea în linişte a frumuseţilor naturii şi la bucuria de a umbla" (p. 764). Una dintre aceste portretizări mai ample relevă legătura dintre orientarea ei spre formaţia filologică şi dorinţa tatălui de a şi-o asocia în munca la dicţionarul academic; referindu-se, în 1926, la „Dicţionarul, pe care am izbutit să-l pun acum pe baze solide", S. Puşcariu notează în continuare: „Am bune nădejdi că Lia mea, care acum a trecut bacalaureatul atât de bine, va prinde dragoste de lucru şi-mi va fi o colaboratoare preţioasă. La vară, la Bran, în plimbări zilnice, voi căuta s-o introduc în tainele filologiei" (p. 761). Discuţiile de la Bran au avut loc – se vede – efectiv, căci între 1926 şi 1929 Lia Puşcariu este studentă la Facultatea de Litere a universităţii clujene. În 1929 devine Lia Manoilescu, căsătorindu-se cu „Grigore Manoilescu, avocat, industriaş, Bucureşti"[23].

Citatul precedent din *Memorii,* referitor la data şi locul opţiunii ei profesionale, se leagă de pasajul care este consacrat fiicei sale de acelaşi S. Puşcariu, după vreo zece ani, în *Spiţa unui neam din Ardeal* (p. 212); „Dintre cei doi copii ai mei şi ai Leonorii, născută Dima, Radu şi Lia (A VIII 89 şi 90), fata, care şi la faţă îmi seamănă mie, are firea cărturarilor Puşcăreşti, deşi e şi ea muzicală. Licenţiată în litere, ea a fost asistentă la universitatea din Cluj şi este colaboratoare la *Dicţionarul Academiei".* Din continuarea „Fetiţa ei, Lia-Maria (Lia Mică), a fost jertfa invenţiilor moderne, murind într-un accident de automobil" se deduce că pasajul a fost scris după 16 octombrie 1935, data accidentului fatal, dar înainte de 14 aprilie 1936, data naşterii celei de a doua fiice, Magdalena (Manina), care nu figurează în listele/tabelele genealogice din această lucrare, editată de ea.

Urme ale activităţii Liei Puşcariu Manoilescu ca asistentă la Universitatea din Cluj se găsesc în revista „Dacoromania". Din raportul anual al Muzeului Limbii Române, publicat în volumul al VI-lea, 1929 – 1930 (1931), aflăm, la p. 659, că la 31

[23] Notaţia lui Puşcariu, *Spiţa unui neam din Ardeal,* p. 212. Mai multe informaţii despre Grigore Manoilescu, inclusiv despre lucrările sale publicate, se găsesc la Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri,* Bucureşti, 1940, s. v.; vezi acum şi ediţia anastatică din 1999.

decembrie 1930 Lia Puşcariu Manoilescu era una dintre cei doi asistenţi (celălalt era viitorul profesor universitar Ştefan Paşca), în timp ce Dimitrie Macrea (viitorul profesor universitar şi el) era doar „practicant”, iar cumnata ei, Maria Puşcariu, era preparatoare; tot acolo, la p. 656, este amintită printre participanţii „la şedinţe şi discuţii” (este vorba de renumitele şedinţe regulate de comunicări ale Muzeului Limbii Române care aveau loc în fiecare marţi), iar la p. 663 ca autoare a unei donaţii de publicaţii în valoare de aproape 16 000 de lei. Mai important este faptul că în acelaşi volum apare drept coautoare, alături de Ion Breazu, a *Bibliografiei periodicelor (1927, 1928),* cu menţiunea că „Ion Breazu a lucrat bibliografia literară, Lia Puşcariu Manoilescu [pe] cea lingvistică” (p. 537), partea ei însumând peste 100 de titluri. În anul următor a continuat să colaboreze la bibliografia numită acum *Bibliografia publicaţiilor (1929 şi 1930),* condusă de Ion Breazu, după cum reiese din DR VII, 1931–1933 (1934), p. 505, nota, unde figurează în fruntea listei celor nouă colaboratori care au scos „parte de fişe” (printre aceştia apărând cinci viitori profesori universitari).

În 1937, când se publică volumul omagial *Études de linguistique roumaine,* cu studii ale lui S. Puşcariu[24], era la Bucureşti, căci figurează la *Tabula gratulatoria* cu această adresă, fără nici un titlu preofesional: „Manoilescu Lia, Bucureşti” (p. XVII). Între 1940 şi 1944 a activat, fără funcţie oficială, în cadrul Institutului Român de la Berlin, condus de S. Puşcariu[25], şi a predat, ca suplinitoare, limba română la universitatea din acel oraş.

Între timp, savantul S. Puşcariu se referise, pe plan strict ştiinţific, în volumul I, *Privire generală,* din lucrarea *Limba română*[26], la o contribuţie lingvistică, probabil nepublicată, a Liei Puşcariu Manoilescu: „Un caz interesant de asemenea întrebuinţare factitivă a fost relevat de LIA MANOILESCU: *îmi cresc părul, nu-l mai tai* însemnează „îl las să crească”; *mama închină copilul* = se închină pentru el; *m-a întâlnit şi m-a jurat să viu s-o văd* = m-a pus să jur (= a insistat mult). Asemenea construcţii, necunoscute generaţiilor mai vechi, se aud tot mai des la cei tineri”. După cum e uşor de remarcat, avem a face cu semnalarea unei inovaţii gramaticale în funcţionarea unor cuvinte (verbe), o îmbinare între semantica gramaticală şi cea lexicală, problemă care a preocupat-o pe cercetătoarea în cauză şi în activitatea sa lexicografică. Spre deosebire însă de dicţionar, în care consemna întrebuinţări atestate în scris sau comunicate oral de alţii, de data aceasta porneşte de la observarea proprie pe viu a unor fapte de vorbire contemporană; este regretabil că nu cunoaştem forma dezvoltată a acestei contribuţii, din al cărei rezumat rezultă că a avut prioritate faţă de cercetătorii ulteriori ai exprimării valorii factitive sau cauzative în limba română[27].

Deşi avea o solidă formaţie şi certă vocaţie de lingvist, Lia Puşcariu Manoilescu nu a avut aşadar veleităţi de autor, mulţumindu-se să contribuie în

[24] Cluj/Bucureşti.

[25] Vezi Magdalena Vulpe, în volumul citat în nota 3.

[26] Bucureşti, 1940, p. 50.

[27] Temă la modă în ultimii ani, studiată de Emeric Papp, Marina Rădulescu, Maria Iliescu, Kristina van Hecke, Donato Cerbasi.

anonimat la lucrarea fundamentală care este dicționarul-tezaur al limbii române. Spre paguba acestei opere, nu a fost lăsată să colaboreze atâta cât ar fi putut. Cât despre pierderea în anonimat a contribuției sale la dicționarul citat, cred că ar exista o soluție de salvare parțială dacă s-ar pune în aplicare propunerea de acum şase ani a lui Marius Sala, directorul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan": „Ar fi bine ca acum, când mai există persoane care pot identifica numeroasele grafii din manuscrisul DA, să se facă identificarea porțiunilor redactate" de o serie de iluştri înaintaşi („lamura lingvisticii şi a filologiei româneşti de atunci"), printre care este numită şi Lia Manoilescu Puşcariu[28].

La capătul evocării de față este oarecum inevitabilă întrebarea dacă ceea ce a realizat Lia Puşcariu Manoilescu reprezintă ceva pentru cultura românească. Cred că răspunsul la această întrebare l-a dat indirect Mihail Sadoveanu în cele mai admirabile pagini scrise vreodată despre DA şi despre munca lexicografilor. Într-un articol publicat în 1933 în „Adevărul literar şi artistic" şi reprodus în *Opere* XIX[29], cu titlul *Pe marginea Dicționarului Academiei* – titlu care ne trimite, poate involuntar, la seria de contribuții din DR ale lui S. Puşcariu *Pe marginea Dicționarului* –, marele scriitor arată mai întâi că „un dicționar e un lucru nu numai important, ci şi prea dificil" (p. 453), schițează istoricul încercărilor şi realizărilor lexicografice patronate de Academia Română şi caracterizează apoi dicționarul condus de S. Puşcariu drept „operă de importanță capitală pentru neamul nostru" (p. 456), chiar „una dintre cele mai frumoase şi mai importante cărți ale literaturii noastre" *(ibidem),* „un prietin delicat şi discret al unora din ceasurile vieții" (p. 457), „comoara aceasta la care se lucrează de un pătrar de secol" (*ibidem;* acum s-a ajuns la aproape un secol), pentru a afirma în final următoarele: „Sextil Puşcariu a încărunțit ca şi mine. Ne revedem din când în când şi ne aducem aminte de tinerețǎ. Vorbim şi despre Dicționar, care va ajunge cândva la izbânda sfârşitului, cu ajutorul altor învățați care acum sunt tineri şi vor încărunți şi ei. Jertfe de viață, jertfe de tinerețǎ, jertfe de dragoste, pe când lumea cea profană pare preocupată numai de jocuri şi combinații ale vieții strict materiale. Într-o zi opera se va întregi şi poporul acesta îşi va avea fixat[ă] în ea inima lui vie. Va fi una dintre cele mai frumoase realizări naționale. Se va fi făcut în umbră şi fără zgomot. Se vor bucura de ea generații care încă nu s-au născut. Credeți că e puțin lucru să putem participa şi noi la ea, în timpul trecător?" (p. 457-458).

Concluzia mea este că Lia Puşcariu Manoilescu a ilustrat o asemenea „jertfă de viață", depusă „în umbră şi fără zgomot" în slujba Dicționarului Academiei. Contribuția ei se cuvine a fi cunoscută şi recunoscută de urmaşi, măcar de colegii de breaslă şi de cei apropiați prin legături sufleteşti.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13

[28] *Institutul de Lingvistică din Bucureşti la 45 de ani,* în LR, XLIII, 1994, nr. 11 – 12, p. 496.
[29] *Publicistică 1904 – 1935,* Bucureşti, 1964, p. 453-458.